

В. В. Навроцька,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внут-
рішніх справ

ОЦІНКА ПОЛОЖЕНЬ ІНСТИТУТУ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ З УРАХУВАННЯМ ХРИСТІЯНСЬКИХ НОРМ

Анотація. Кримінально-правовий інститут необхідної оборони оцінюється з урахуванням релігійних норм. Стверджується, що християнська мораль заохочує захист інтересів кожного, на кого вчинено протиправний напад. У разі здійснення необхідної оборони ініціатору конфлікту може бути завдана мінімально допустима шкода.

Ключові слова: необхідна оборона, релігійні норми.

Аннотация. Уголовно-правовой институт необходимой обороны оценивается с учетом религиозных норм. Утверждается, что христианская мораль поощряет защиту интересов каждого, на кого совершено противоправное нападение. В случае осуществления необходимой обороны инициатору конфликта может быть нанесен минимально допустимый вред.

Ключевые слова: необходимая оборона, религиозные нормы.

Summary. The criminal law institute of justifiable defence is estimated with taking into account of religious norms. It becomes firmly established that a christian morality encourages defence of interests each, whom an illegal attack is perfect on. In case of realization of justifiable defence to the initiator of conflict possible harm can be inflicted minimum.

Key words: justifiable defence, religious norms.

Постановка проблеми. Важливе місце в системі кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю займає інститут необхідної оборони. У ч. 1 ст. 36 КК України йдеться про те, що «необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, ... від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної та достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони». А в ч. 2 цієї статті говориться про те, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання (втекти, забарикадувати двері) або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

Загальноновизнаним є те, що право на необхідну оборону – важлива гарантія недоторканності особи, що слугує інтересам попередження злочинів та має велике попереджувальне значення. З точки зору правового статусу особи право на необхідну оборону – це невід’ємне право людини, яке є не тільки гарантією реалізації конституційних положень недоторканності життя, здоров’я, житла чи майна осіб, але

© Навроцька В. В., 2018

й одним із реальних гарантів захисту найбільш важливих передумов життєдіяльності члена суспільства.

Однак реалізація особами права на необхідну оборону значною мірою стримується через різні обставини, зокрема через страх настання кримінальної відповідальності за перевищення її меж, деколи – у зв'язку із тим, що віруюча особа, маючи повне право на застосування необхідної оборони, не впевнена, чи виправдано це з огляду на релігійні норми, а якщо й допустимо – то в якій мірі.

Аналіз досліджень і публікацій. У різний час питаннями необхідної оборони займалися багато вчених: Ю. В. Баулін, Л. В. Гусар, А. П. Дмитренко, М. І. Коржанський, О. М. Лупіносова, Е. Ф. Побігайло, А. Ф. Коні та ін. Однак, незважаючи на глибокий та детальний аналіз, здійснений цими та іншими дослідниками, низка аспектів розглядуваної проблеми залишаються дискусійними.

Мета та завдання дослідження. У статті ставиться за мету з'ясувати, як кримінально-правовий інститут необхідної оборони оцінюється з урахуванням релігійних норм, адже вони є самостійними, можливо, й не менш значимими, аніж норми права, регуляторами суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Релігію кілька століть називали відпрацьованим духовним матеріалом, перехідною формою суспільної свідомості та пророкували її «смерть». В юридичній літературі іноді й зараз трапляються висловлювання про непотрібність, навіть шкідливість норм релігії при регулюванні суспільних відносин. До прикладу, П. П. Сердюк стверджує, що «з системи соціальних норм слід виключити релігійні норми [цікаво, як автор уявляє практичну реалізацію такої пропозиції? – В. Н.], які є репресивними в найвищій мірі [?! – В. Н.] (більше забороняють, ніж дозволяють)» [1, с. 51].

Однак закон здатен повноцінно виконувати консолідуючу функцію лише тоді, коли в його постулатах максимально повно відображені загальнолюдські уявлення про добро та справедливість. Релігійні регламенти міцно ввійшли в дух вітчизняного права (у тому числі кримінального та кримінального процесуального) як сукупність найбільш соціально прийнятних, моральних способів співіснування. А тому те, що релігійні норми є визначальними чинниками законності й правопорядку, рівня правової свідомості та правової культури, що канонічна догматика та моральні заборони, які приймаються людьми добровільно, не розраховані на зовнішній примус до послуху, а тому доволі часто є незрівнянно ефективнішими за норми права, є фактично загальновизнаним [2, с. 379–385; 3; 4, с. 35; 5; 6, с. 34–37; 7, с. 4; 8, с. 142–146; 9, с. 188].

У Новому Заповіті найбільшими заповідями названо дві: 1) любов до Бога, 2) любов до ближнього як до самого себе (Євангеліє від Св. Луки 10:27). У Біблії сказано: «Ви чули, що сказано: око за око і зуб за зуб. А Я кажу вам: не чиніть супротив злomu. Але хто вдарить тебе у праву щоку твою, підстав йому й ліву» (Євангеліє від Св. Матвія 5:38-39).

Цю фразу дехто розуміє надто буквально, іноді критики християнства називають його пасивною релігією людей, які не вчиняють супротив ніякому насильству. Таке розуміння даної Христом заповіді невірне, християнство ніколи не було пасивним до зла. Адже сам Господь сказав у Євангелії: «Нема більше за ту любов, якщо хтось

покладе душу свою за друзів своїх» (Євангеліє від Св. Івана 15:13). Тому, захищаючи ближнього від насильства, людина передусім виконує основну заповідь Христа про любов.

В. Г. Степанов-Єгіянц звертає увагу на те, як сформулював заповідь Христос: «Хто вдарить тебе в праву щоку, підстав йому й ліву». А тому, на думку дослідника, Спаситель мав на увазі прощення людиною її власних ворогів, а не ворогів та кривдників інших людей. Якщо людину особисто образили чи навіть напали на неї, то, слідуючи даній заповіді, вона повинна пробачити свого кривдника. Але якщо образа нанесена не їй, а іншому, то вона не може і не повинна прощати цього [10, с. 855].

Певно, подане вище трактування аналізованої фрази є занадто вузьким. Автор, даючи саме таке тлумачення цієї заповіді, непослідовний. Адже якщо в цьому разі дотримуватися запропонованого ним же аж надто буквального підходу, то зазначені слова з Біблії можна розуміти таким чином: людина не повинна реагувати ударом на удар, завданий саме їй, причому тут мається на увазі ляпас, нанесений по обличчю, до того ж лише по правій щоці.

Свого часу Г. С. Сковорода називав Святе Письмо «Книгою символів». Таким чином видатний український філософ в образній формі пояснював, що не завжди те, про що йдеться в Біблії, треба сприймати аж надто прямо, дослівно. До речі, Апостоли Церкви також закликали своїх прибічників до вміння в тлумаченні, до застосування його розширювального та звужувального типів, говорячи, що потрібно «...бути служителями ...не букви, але Духу...» (Друге послання Св. апостола Павла до коринтян 3:6).

Видається, що фраза про «підставлення лівої щоки» означає те, що вже виниклу сварку не варто «роздмухувати», що доброзичлива та коректна поведінка протилежної сторони суперечки нерідко призводить до ліквідації конфлікту, зведення його нанівець.

Історії відомо чимало прикладів, коли завдяки виключно нефізичній активній протидії (в основу якої покладено передусім вчення Христа про ненасильство) було досягнуто проголошення й закріплення громадянських та політичних прав, які тривалий час ігнорувалися та порушувалися. Певно, одним із найбільш відомих був очолюваний Махатмою Ганді рух «сатьяграха» (суть якого полягала не у вимушеній пасивності слабкого перед сильним і не у принципі «око за око», а у протесті, що полягав у безстрокових акціях голодування, у демонстративному неспівробітництві з порушниками прав людини, у зверненні до світової громадської думки, у переконанні та просвітництві власних громадян тощо). Найістотнішим досягненням руху «сатьяграха» було скасування ряду законів, які відділяли касту «недоторканих» від решти індусів (тобто подолання, принаймні на законодавчому рівні, переконання про стану нерівність, яке близько трьох тисяч років передавалося з покоління в покоління), а також відновлення на території колишньої англійської колонії незалежної індійської держави.

Ще одним не менш відомим прикладом результативної мирної боротьби був ненасильницький супротив баптистських священників – негрів, на чолі якого став Мартін Лютер Кінг. До середини ХХ ст. расизм на півдні демократичної Америки не збирався здавати свої позиції – можна скасувати рабство, але столітні переконання

так легко не помирають. Здобутками протесту, організованого Мартіном Кінгом (основне гасло якого полягало в «утриманні від насильства кулака, язика та серця»), було скасування закону про сегрегацію в громадських місцях (до цього кінотеатри, автобуси, кав'ярні, школи були сегреговані, тобто поділені на місця для негрів та місця для білих), гордість американської демократії – суди присяжних – почали «комплектуватися» в тому числі й з афроамериканців, стала реальною юридична можливість чорношкірого населення захиститися від образ (за слова «нігер», «чорна мавпа» чи їм подібні можна було реально «загриміти» в тюрму), расистські організації типу «Ку-клус-клан» були заборонені.

Сам Христос не буквально розумів приклад несупротиву злу у вигляді підставлення другої щоки. Апостол Іван свідчить, що коли Ісуса допитував першосвященик Анна (Ханан) і один з його слуг ударив Ісуса по щоці, Ісус не підставив йому іншої щоки, натомість зауваживши: «Якщо Я сказав недобре, покажи, що це так, якщо ж добре, то за що ти б'єш Мене?» (Євангеліє від Св. Івана 18:22-23). Євангеліст Іван зазначає, що, коли озлоблені іудеї схопили каміння, аби вбити Ісуса, Він не підставив Себе під удари, а відвернув їх, сказавши: «Багато добрих справ показав Я вам від Батька Мого, за які з них ви хочете побити Мене камінням?» (Євангеліє від Св. Івана 10:31-32).

Таким чином, не потрібно дивитися бездіяльно на прояви зла, а, навпаки, протистояти йому та викорінювати. Що робити, якщо хтось нападе на тебе або на іншу людину у твоїй присутності? Як слід вчинити в такому випадку? Удається до супротиву та захистити того, на кого здійснюється напад, чи дивитися, як вчиняється зло? Де межі супротиву? Чи можна, відбиваючи напад, ставити під загрозу власне життя та життя нападника?

Л. М. Толстой та його прихильники вважали, що будь-який супротив злу силою заборонений і тому, якщо на нападника не діє переконання, потрібно дати йому можливість безперешкодно вчинити задумане ним зло. Але не слід забувати, що і нападник, і той, на кого здійснюється напад, говорить Б. І. Гладков, один із коментаторів Євангелія, – обоє мої ближні, за заповідями Христа потрібно любити і того, й іншого. Здійснити добро стосовно злого можна, лише перешкодивши йому вчинити зло.

Л. М. Толстой у своєму творі «Про несупротив злу», пояснюючи своє вчення на прикладі нападу розбійника на незахищену дитину, каже, що християнин не може зробити з розбійником те, що останній захотів би зробити з дитиною, однак він може просити розбійника, може підставити своє тіло між розбійником і жертвою, але не вправі силою перешкоджати вчиненню вбивства. Б. І. Гладков, критикуючи цю позицію, зазначає, що в такому випадку принесення християнином самого себе в жертву розбійнику буде беззмістовним та безцілним. Така поведінка призведе до шкоди розбійнику, оскільки той вчинить подвійне вбивство, узявши на душу новий гріх. Крім того, надаючи розбійнику безперешкодно вбити дитину, християнин тим самим погоджується на заповідання дитині зла. Таким чином, толстовці вчиняють тяжкий гріх, потураючи вбивству. Навпаки, використання сили проти нападу з метою його припинення (за умови, що його не можна попередити, уникнути) є наслідком точного виконання заповіді про любов до ближнього.

Якщо слідувати позиції толстовців, говорить Б. І. Гладков, то потрібно не звертати увагу на шкоду, заподіяну особам похилого віку, дітям, хворим. Але, виконуючи саме таким чином заповідь про любов до своїх ворогів, чи буде виконана заповідь про любов до ближніх-жертв, яких, за заповіддю Христа, теж потрібно любити, і навіть душу свою покласти за них? Треба любити не лише злих, але й добрих, не лише тих, хто вчиняє злочин, але й тих, хто страждає від цих злочинів: ми зобов'язані заступитися за скривджених і навіть душу свою покласти за них [11, с. 233–240, 268].

Якщо хтось заподіє зло невинним людям, то зупинити його за наявності такої можливості (у тому числі й шляхом застосування сили) є прямим християнським обов'язком. Слід погодитися з В. Г. Степановим-Єгінцем, що саме в цьому й буде проявлятися любов до ближнього, але аж ніяк не в тому, щоб тихо стати в стороні і «всіх пробачити» [10, с. 856–857].

Християнська мораль допускає та заохочує захист інтересів іншого від протиправного посягання. Тут як приклад можна навести випадок, коли священик, сам розкидавши по сторонах кривдників, урятував людину, яка була жорстоко побита п'ятьма нападниками [12].

На жаль, наведений вище приклад (коли хтось із ризиком для себе захищає стороннього) є достатньо рідкісним і нетиповим. Так, на одній з колегій МВС України, проведеної наприкінці січня 2013 р., колишній міністр внутрішніх справ В. Захарченко озвучив тривожну цифру. За даними соціологічного опитування, проведеного Інститутом Горшеніна, лише 14% українських громадян, які були (чи могли б бути) очевидцями протиправного посягання, скоєного щодо чужої, невідомої їм раніше особи, яку вони вперше бачать, навіть за наявності реальної можливості присікти таке посягання й відвернути заподіяння шкоди, цього б ніколи не зробили! [13]. Тобто приблизно у шести із семи випадків вчинення суспільно небезпечного діяння та здатності присутніх надати посильну допомогу в його припиненні постраждалий може розраховувати лише на себе або принаймні на допомогу своїх рідних та близьких.

До речі, за кримінальним законодавством деяких держав (на відміну від українського) за певних умов передбачено відповідальність приватних осіб за непротидію суспільно небезпечним посяганням (у тому числі шляхом ухилення від необхідної оборони). Так, до прикладу, глава 2 «Про невиконання обов'язку перешкоджати вчиненню злочинів та обов'язку кримінального переслідування», що розташована у розділі XX «Про службові злочини» КК Іспанії, містить ст. 450. Пункт 1 цієї статті визначає: «Той, хто має можливість негайно втрутитися без ризику для себе та третіх осіб, не буде перешкоджати вчиненню злочину, що посягає на життя людини, її недоторканність та здоров'я, свободу чи сексуальну свободу, карається тюремним ув'язненням на строк від 6 місяців до 2 років – якщо такий злочин посягав на життя, та штрафом на суму від 6 до 24 місячних зарплат – у всіх інших випадках...». А у п. 2 встановлено: «Те ж покарання призначається тому, хто, маючи таку можливість, не звернеться за допомогою до посадових осіб чи представників влади з метою попередження тими злочину, передбаченого в попередньому пункті і про вчинення якого в майбутньому чи про вчинення якого зараз він узнав» [14].

Таким чином, іспанський законодавець зобов'язує громадян протидіяти вчиненню злочинів за умови відсутності реальної небезпеки для них чи третіх осіб, вважаючи відповідну поведінку не тільки моральним, а й правовим обов'язком.

В. Г. Степанов-Єгіянц аналізує також і питання про те, якою має бути поведінка християнина, якщо суспільно небезпечне посягання спрямоване проти нього ж? Дослідник стверджує, що християнин при обороні не повинен заподіювати прямої шкоди нападнику, але при цьому він може вдаватися до будь-яких інших дій для протидії посягання. Положення про прощення ворогів аж ніяк не означає, що людина повинна стоїчно терпіти ножові поранення від злочинця чи чекати, доки той прицілиться чи вистрелить у неї [10, с. 857].

Викликає заперечення твердження про те, що Новий Заповіт формально забороняє заподіювати будь-яку шкоду нападнику. Такі слова видаються голосливими: дослідник не підкріплює їх жодною цитатою з Біблії.

Правильною в ситуації посягання (чи його загрози) буде спроба врятуватися втечею чи скористатися іншими способами уникнення нападу (наприклад, покликати когось на допомогу чи виконати вимогу злочинця про передачу майна). Життя та здоров'я будь-якої людини (у тому числі й тієї, на яку було здійснено суспільно небезпечне посягання) – це не тільки об'єкт кримінально-правової охорони, але благо, дар Божий. А тому за можливості уникнути заподіяння шкоди цьому благу віруючий християнин не повинен нехтувати можливістю захистити такий дар і робити все залежне від нього для того, аби його власному життю чи здоров'ю (а також життю чи здоров'ю інших) не було завдано шкоди: кусатися, щипатися, плюватися, царапатися, відбивати напад іншим чином. Звісно, якщо при цьому існує можливість попередити посягання, то цим шансом слід скористатися.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід констатувати, що: 1) християнська мораль допускає та заохочує захист інтересів від протиправного посягання як того, на кого вчинено протиправний напад, так і будь-якої іншої особи; 2) протидія вчиненню злочинів та інших суспільно небезпечних посягань за умови відсутності реальної небезпеки для будь-яких сторонніх осіб та особи, яка здатна присікти відповідну поведінку, є моральним обов'язком кожного; 3) інтенсивність протидії в разі неможливості уникнення нападу мала б бути такою, аби ініціатору конфлікту завдалася б мінімально допустима в даній ситуації шкода.

Список використаних джерел

1. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент-Інвест-Трейд, 2012.
2. Лавренюк В. М. Право і християнство як чинники механізму реалізації прав людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 4.
3. Христианские основы Уголовного кодекса Российской Федерации: Сравнительный анализ норм УК РФ и Священного Писания. Москва : Проспект, 2007.
4. Загорский Г. И. Христианские идеи правосудия и их реализация в уголовном судопроизводстве. Христианство. Нравственность. Право. *Научные труды МНЭПУ*. Вип. 6. Серия: «Научные конференции». Москва : Изд-во МНЭПУ, 2000.

5. Бойко А. И. Нравственно-религиозные основы уголовного права : монография. 2-е изд. Москва : Юрлитинформ, 2010.
6. Бойко А. И. Религиозный Ренессанс и уголовное право. *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. Москва : ТК Велби, Проспект, 2007.
7. Мысловский Е. Религиозно-светские начала уголовно-правовых отношений. *Российская юстиция*. 1997. № 4.
8. Хавронюк М. І. Біблійні джерела сучасного кримінального законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 5.
9. Коваленко В. П. Релігійні витоки кримінального права. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2013.
10. Степанов-Егиянц В. Г. Необходимая оборона в свете христианской морали. *Научные основы уголовного права и процессы глобализации* : материалы V Рос. конгресса уголов. права (27–28 мая 2010 г.). Москва : Проспект, 2010.
11. Гладковъ Б. И. Толкованіе Евангелія. Третье, дополненное издание. С.-Петербургъ : Обществ. Польза, 1909.
12. Священник скрутил банду хулиганов. URL: <http://kr.ru/daily/23810/60106>.
13. Узарашвілі О. «Моя хата скраю» (небажання українців заступатися за ближнього виховує... рідна правоохоронна система). *Високий замок*. 2013. 7–13 лют. (№ 19 (4887)).
14. Уголовный кодекс Испании 1995 г. (с последующими изменениями). URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1247923&subID=100111282,100111284,100111491,100113056,100113076#text>.